

GEÇ OSMANLI'NIN İNŞAAT ÖRGÜTLENMESİ İÇİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN YÜKSELEN STATÜLERİ VE BİR RUM KALFA: “STEFANİS GAYTANAKİS”

Oya Şenyurt*

Fatih tarafından İstanbul'un alınmasıyla imparatorluğun yeni başkenti İstanbul'da, yapı üretimi ve mimarlık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde gayrimüslimlerin katkıları dikkate değerd. Fatih, fetih sonrasında inşaat faaliyetlerinin hızlandırılması sırasında özellikle Rum mimarlardan yararlanmışır.¹ Geniş topraklara sahip imparatorluğun inşaat faaliyetlerini bir düzene sokmak ve devlet yapılarının inşaatını gerçekleştirmek için bir okul niteliğinde kurulan Hassa Mimarlar Örgütü'nün içinde de gayrimüslim mimarlar ya da kalfalar bulunmaktaydı, ancak, örgütün daimi kadrosu olmadığı için örgüt içindeki sayı inşaat sırasında artmakta, inşaat olmadığı zamanlarda da azalmaktaydı.² Gayrimüslim mimarlar Hassa Mimarlar Örgütü³ içinde de yer

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi MTF Mimarlık Bölümü.

¹ Manuil İo. Gedeon, 'KALFADWN ANASTASIS', *Engiklopediakon İmerologio*, İstanbul, 1935, s. 72. 1471 yılında Fatih Sultan Mehmet, Havariun Kilisesi'nin temelleri üzerine inşa edilen Fatih Camii'nin yapımında emeği geçen Hristodulos adlı bir mimara Kanlı Meryem Kilisesi'ni (Panagia Muhliotisa) ve etrafındaki araziye fakirhane kurulması amacıyla vererek ödüllendirmiştir.

² Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. 1, Ankara 1972, s. 95. Süleymaniye Camii inşaatı gibi büyük ölçekli yapılarda kalfa, çırak, taşçı, dülgere, marangoz kalfası gibi yapının inşa edilmesi sırasında ihtiyaç duyulacak pek çok kişi örgüt dışından alındı. Örgüt çok sayıda kişinin istihdam edilmesini hiçbir zaman mümkün kılmamıştır. Gerek oldukça mimarbaşılar, ellerinde bulunan defterlerde isimleri ve adresleri kayıtlı olan inşaat esnafını çağırırmaktaydılar.

³ Hassa Mimarlar Örgütü, tüm imparatorluktaki inşaat faaliyetlerinin düzenlenmesinde söz sahibi tek kurum olarak uzun süre faaliyet göstermiştir. Örgütün kuruluşunun Fatih'in İstanbul'u almasından sonra olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle on sekizinci yüzyılın son-

almıştır. Asıl önemli nokta; gayrimüslim kalfaların 18. yüzyılın sonlarından itibaren devletin önemli inşaat işlerinde bireysel olarak ön plana çıkmalarının arkasındaki sebeplerdir. Bu ön plana gelme durumu pek çok yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Kâgir yapım sistemi ve temelden çatıya taahhüt usulüyle inşaat işlerinin gerçekleştirilmesi geçmiş yüzyıllara göre önemli yenilikler olarak kabul edilebilir. Bireyin öne çıkması, kişisel menfaatler ve sermaye biriktirme isteği gibi unsurlar inşaat loncalarının çalışma biçimini etkilemiş; gayrimüslimler ve müslümanlar arasında mesleki rekabet ortamını yaratmıştır.⁴ Bu makalede etnik köken çekişmelerinin de etkili olduğu Geç Osmanlı'daki inşaat örgütlenmesine ilişkin bazı veriler Rum bir kalfanın faaliyetleri ışığında incelenmiştir.⁵

Gayrimüslimlerin 18. Yüzyılın Sonlarında İnşaat Alanında Artan Faaliyetleri

Başmimarların müslümanlardan seçildiği imparatorlukta gayrimüslimler; 15. ve 16. yüzyılda Hassa Mimarlar Örgütü içinde faaliyet gösteren kalfa ya da mimar statüsünde kişilerdi. Özellikle, 18. yüzyılın sonlarında gayrimüslim kalfaların örgüt çalışmaları için düzenlenen listelerden isimlerinin ayrılarak, tek başlarına faaliyet göstermeye başladıklarını ve belgelerde isimlerinin; yaptıkları başarılı çalışmalara bağlı olarak yazıldığını görebiliyoruz.⁶

larına kadar gayrimüslim ve müslüman mimarlar örgütün içinde faaliyet göstermiştir. Gayrimüslimlerin sayıları zaman zaman artış göstermiş zaman zaman da azalmıştır. Sözelimi, 1604-5 yıllarında 23 müslüman mimara karşılık 16 gayrimüslim mimar bulunmaktadır. 1688-89 yıllarında 34 müslümana karşılık 2 gayrimüslim bulunmaktadır. Kilise inşaatları, halkın oturduğu evler, savaş sırasında orduyla birlikte savaş alanındaki mimarlık desteği dışında, İstanbul'da bulunan örgütün başındaki başmimar tarafından eyaletlerdeki mimarlık faaliyetlerinin gerçekleşmesi için atamalar yapıldığı görülmektedir. 1831 yılında örgüt Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Ancak, yaklaşık olarak on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren örgüt varolmasına rağmen işlevsizleşmiştir.

⁴ BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *Cevdet Belediye, Sıra no: 6817*. Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik grupların ayrı loncalar kurduktan sonra da birbirleriyle çıkar çatışmalarına girdiği görülmektedir. 1785 yılında saray bahçesi müslüman sıvacıların Boğaziçi'nde istihdam edilmelerine karşı çıkan Hristiyan grupla karşıkışıya geldikleri ve Hristiyan grubun men edilmesi kendilerine de tam yetki verilmesi için arzuhalle başvuruda buldukları görülmektedir.

⁵ Bu makale bazı eklemelerle, "Reflections of The Diversity of Ethnic Origins on The Architectural Environment of The Late-Ottoman Period" başlığı altında İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bunun için bkz. *The Journal of International Social Research*, Volume: 7, Issue: 33, s. 530-540.

⁶ Sözelimi, Simon Kalfa Nuruosmaniye Cami'nin mimarı olarak geçer. Başmimarın varlık gösterdiği bir dönemde Simon Kalfa'nın adının tek başına anılması dikkat çekicidir. Bkz. Aygül Ağır, "Simeon Kalfa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1994, s. 559-560. Bir başka örnek Todori Kalfa'dır. Beyhan Sultan'ın sahil sarayını 1802-3 yıllarında inşa eden Arif Efendi aşırı borç içine girince; yapı Todori Kalfa tarafından tamamlanmıştır. Todori Kalfa diğer inşaatlarında olduğu gibi bu yapının da müteahhitliğini üstlenmiştir. Göstermiş olduğu

Söz gelimi, 1805 yılında Foti Komnenos Kalfa adında bir Rum'un Üsküdar Selimiye Camii mimarı olarak çalıştığı ve hizmetlerinden dolayı da, dokunulmazlığa sahip olduğu belirtilmektedir. Gayrimüslim kalfaların bu haklara sahip olabilmeleri devletin onlara berat vermeleri ile gerçekleşmekteydi. Beratlar bir izin ve yetki belgesi niteliğindedir. Foti Kalfa'ya verilen berata göre, Üsküdar'da inşa ettiği Selimiye Camii'ndeki çalışmalarından dolayı kendisinin, oğullarının ve iki hizmetkarının tüm vergilerden muaf tutulması, beygirine, kayığına ve kisvesine kimse tarafından dokunulmaması, evine kolluk kuvvetlerinin girmemesi vurgulanmıştır. Ayrıca belgede mahkeme kararı olmadan ve yalancı şahidlikle Foti Kalfa'ya dava açılmaması, eğer açılacaksa da Divân-ı Âsafi'de açılması ve padişah fermanına göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷ Tanzimat'tan önceki dönemlerde gayrimüslimlerin kılık, kıyafetlerine getirilen kısıtlamalar ve binek hayvanlarına binmeleri konusunda getirilen yasaklamalar sadece izin niteliğindeki fermanlarla aşılabiliyordu. Bu fermanlar gayrimüslimler içinde, işinde başarı gösteren doktor, cerrah, mimar gibi cemaatlerin önde gelen kişilerine verilirdi.⁸ Bu açıdan bakıldığında, Foti Kalfa'ya verilen imtiyaz; kalfanın cemaati içinde önemli bir statüye çıkarıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, başmimarın faaliyet gösterdiği bir devirde Foti Kalfa'nın isminin tek başına anılması örgüt statüsündeki bir çalışmadan sıyrılarak ön plana gelmesi, başmimarın statüsünü sarsacak kadar önemli bir girişimdir. Bu öne çıkış hareketi ve örgütten bağımsız tekil çalışmalar daha da ileri giderek gayrimüslim kalfaların başmimarla rekabet eden bir sistemin içine girmelerine yolaçmıştı. Söz gelimi, 2 Ocak 1793'de Stefan Kalfa başmimar kadar bilgisi ve hüneri olması sebebiyle parayla ve aylık tayınatına zam yapılarak ödüllendirilmişti.⁹ Diğer taraftan, imparatorluğun tüm inşaat işlerinden sorumlu devlet yapılarıyla olduğu kadar özel yapıların da inşa edilmesinde kurallara uyulup uyulmadığını kontrol eden, inşaat malzemesinin boyutlarından dağıtılmasına kadar inşaat örgütü içindeki tüm iş kollarından sorumlu olan ve taşradaki belli bölgelere mimar atanmasıyla da görevlendirilen başmimarın uygulama ve proje konusunda yarattığı boşluk gayrimüslim kalfaların faaliyetlerini arttırmasında önemli bir etkidir. "Başmimar"¹⁰ ünvanı sebebiyle bu görevi üstlenen kişilerin imparatorluğun tüm inşaat işlerinden sorumlu oldukları düşünülebilir, ancak başmimarlar bunu uygulamada gerçekleştirememişlerdir. 1818

başarılı çalışmalarından dolayı kendisi, oğulları ve iki hizmetkârı vergiden muaf tutulmuşlardır (BOA., CS., Sıra no: 5805).

⁷ BOA., *Cevdet Maliye*, Sıra no:25245.

⁸ A. Refik Altınay, *Eski İstanbul*, Ed. Fahri Aral, İstanbul, 1998, s. 94.

⁹ BOA., *Cevdet Belediyeye*, Dosya no:15, Gömlek no:746.

¹⁰ Başmimar: Hassa Mimarlar Örgütü'nün başı ve devletin tüm inşaat işlerinden sorumlu kişisidir. Tüm inşaat esnafı başmimara bağlıdır.

yılında kaleme alınmış bir belge keşfi yapılan, tamir edilecek olan Halıcılar Köşkü'ndeki Molla Şerafettin Mehmet Efendi Mescidi'nin tamirini mimarbaşının bu yapı dışında dört adet bina ile uğraşması sebebiyle yapamayacağını yazmaktadır. Bu sebeple işi bilen bir başka kişi tarafından tamir edilmesine karar verilmiştir.¹¹ Ayrıca, başmimarların devlet için inşa edilecek her yapının projesini hazırlamaları da sözkonusu olamazdı. Teknik konular bağlamında başmimarların eğitimlerinin ve bilgilerinin hangi düzeyde olduğunun sorgulanması gerekir. Her inşaatın keşif defterlerinin hazırlanmasında bilirkişi olarak kalfalardan yararlanmaktaydılar ve kalfaların maliyet konusunda verdikleri bilgilere sultanlar değer veriyordu.¹²

Kalfaların bir yapının inşaatını sabit maliyet esasına bağlı olarak üstlenmeleri onların aynı zamanda birer müteahhit olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde özellikle 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen bu oluşum gayrimüslim kalfalar sayesinde olmuştur. 15. ya da 16. yüzyıllarda çoğunlukla büyük devlet inşaatlarında Süleymaniye Cami inşaatında olduğu gibi, yapının küçük bir bölümünün sabit maliyetle inşa edilmesine izin verilmiştir. Bunun ötesinde genellikle kalfalara, ustalara ya da çıraqlara ödemeler günlük veya haftalık olarak verilmekteydi. 18. yüzyılda gayrimüslim kalfaların girişimciliği imparatorlukta inşaat işlerinin farklı şekilde örgütlenmesini ve finanse edilmesini gerektirmiştir. Bu durum, öznelere sayesinde ortaya çıkan önemli bir dönüşümdür. III. Selim'in kızkardeşi Beyhan Sultan'ın Çırağan'daki sarayının yapımına 1791 yılında başlanmış dört yıl süren inşaatı Yorgi Kalfa üstlenerek müteahhit olarak hizmet vermiştir.¹³ Yorgi ya da Foti Kalfa örneklerindeki gibi, kişilerin inşaat loncalarının çalışma biçimlerinden ayrılarak, bireyselliği ön plana çıkarmaları zor olmamıştır. Loncaların her esnaf grubundan insanları belli sayıda tutma istekleri ve kâr marjını sınırlamaları her esnaf loncası için geçerli değildi. Bir loncaya üye olmak bugün bir ticaret odasına üye olmak gibi, belirli bir faaliyete katılmaktan ibaretti.¹⁴ Aktif nüfusun tamamının loncalara kayıtlı olduğu da söylenemez. Büyük kentlerde bile lonca mensubu olmayan kişiler bulunmaktaydı.¹⁵ Bu sebepten, 16. yüzyıldan beri lonca dışı bir grup dülger ya da neccarın (marangoz) bazen işsiz, bazen de parçabaşı iş yaparak faaliyet gösterdiği bilinmektedir.¹⁶ Ayrıca, inşaat alanında uzmanlık alanlarının oluşmaması ve

¹¹ BOA., *Cevdet Evkaf*, Sıra no:12076.

¹² BOA., *Cevdet Dahiliye*, Sıra no: 8887.

¹³ M.Ç. Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980, s. 103.

¹⁴ Donald Quataert, "19 Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul, 2004, s. 1005.

¹⁵ S. Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul, 2004, s. 718.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panaromasi*, İstanbul, 2003, s. 365.

inşaat esnafının çalışma alanlarındaki sınırların esnekliği düşünüldüğünde; uygulayarak inşaat pratiğini öğrenen pek çok kalfanın tüm inşaatın yapım sorumluluğunu üstlenmeleri olağan gözüktür. Söz gelimi, 16. yüzyılda Süleymaniye Cami inşaatında taş yontucu olarak çalışmış olan ustalardan bir kısmı, inşa işi normal seyrini alınca dülgerler arasına geçmişlerdi. Hatta, bazı taş yontucuların isimlerine marangozlar arasında bile rastlanması dönemin ustalarının uzmanlık alanlarının kesin bir biçimde ayrılmamış olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bu alanlardan herbirinin gerektirdiği iş kalitesinin derecesini kontrol etmek ya da karşılaştırmak da imkansızdır.¹⁷ Böyle bir gelenekten gelen inşaat örgütlenmesinin de 18. yüzyılın sonlarında inşaatın pek çok alanında az çok bilgi sahibi kişiler olan kalfaları ortaya çıkarması şaşırtıcı değildir. Söz gelimi, Üsküdar Selimiye Cami inşaatını gerçekleştiren Foti Komnenos aslında bir marangoz kalfasıydı. Beyhan Sultan'ın Akıntıburnu'ndaki sarayını inşa eden Todori Kalfa ise dülger kalfasıydı ve Foti Kalfa'ya verilen imtiyazların daha dar kapsamlısı Todori Kalfa'ya da verilmişti.¹⁸

Bununla birlikte, 16. yüzyılda kesin bir biçimde meslek alanlarında etnik farklılıkların da söz konusu olduğu söylenebilir. Süleymaniye Cami inşaatında çalışan kişilerin etnik kökenleri üzerinde yapılan araştırma bize bu dönemde duvarcılarının % 83'ünün Hıristiyan, ahşap işiyle uğraşanların % 77,4'ünün Müslümanlardan oluştuğunu göstermektedir.¹⁹ Meslek alanları arasında geçişler olabilmesine rağmen dülgerler çoğunlukla gayrimüslimlerdi. Osmanlı sisteminde görgülü ve bilgili bir gayrimüslimin meslek seçenekleri arasında dülgerliğin yeri bulunmaktaydı.²⁰ Bu açıdan bakıldığında, 1839 yılında Tanzimat'ın ilanından sonra imparatorlukta kâgir yapı inşasına verilen önem sayesinde bu tarz yapı inşa edenler ve ettirenlerin çoğunun gayrimüslimlerden oluşması tesadüf değildir. Gaytanakis Ailesi de Bâb-ı âlî binasını kâgir olarak gerçekleştirerek bu grubun içine dahil olmuşlardır.

Rum Stefanis Gaytanakis'in İnşaat Faaliyetleri

Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasıyla Hacı Stefanis Gaytanakis ve kardeşi Dimitri devlete ait yapıların inşasında önemli görevler üstlenmişlerdi. Üç kardeşten en büyüğü olan Hacı Stefanis, ortanca kardeşi Hacı Dimitri ile birlikte

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. 2, Ankara, 1972, s. 144.

¹⁸ BOA., *Cevdet Askeriye*, Sıra no:28087.

¹⁹ Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir, 1982, s. 74.

²⁰ Tamer Timur, *Siyasal İktidar Aydın Tarih: Süriüden Ayrılanlar*, Ankara, 2000, s. 75. Osmanlı Rumları'ndan olan Evangelinos Misailidis, yazdığı *Temaşa-ı Dünya ve Cefakar-ü Cefakeş* isimli romanında kahramanı Rum A. Favini'nin ağzından bir Rum'un seçebileceği meslekleri sıralamıştır. Timur'a göre, bu sivil toplumun dışına çıkamayan görgülü ve bilgili bir gayrimüslimin meslek sosyolojisidir.

sarayın inşaat ve tamir işlerini birlikte yapmaktaydılar.²¹ Üçüncü kardeş Hacı Savaş Gaytanakis tek başına çalışmaktaydı. Ağabeylerinin aksine küçük ve özel işler alırdı, az kazanırdı, nişan ve rütbe sahibi de değildi. 1850 yılında Maditu'da kendi adıyla anılan bir okul inşa etmiştir. Hedefi o okulu orta okul seviyesine getirmektir bu sebeple de fizik ve kimya dersleri için laboratuvar kurmak için malzemeler alıyordu. Ancak, amacını gerçekleştirmekte başarılı olamamış ve tüm malzemeleri İstanbul'da bulunan Kırmızı Mektep diye bilinen Rumlara ait Fener Ruhban Okulu'na bağışlamıştı.²² Gaytanakisler Heybeliada'da büyük bir konağa sahiptiler. Ortanca kardeş Hacı Dimitri sakin bir insan, iyi bir aile babası olarak bilinirdi. Oğlu Aristidi'nin sicil dosyasından Gaytanakis Ailesi'nin Fener'de de ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır. Stefanis Kalfa'nın mezarı Fener'de deniz kıyısındadır. Aristidi, Fener'de ve Heybeliada'da bulunan Rum sübyan ve rüşdiye mekteplerine ve Fener'deki Kırmızı Mektebe devam etmiş, ancak mezuniyet sınavlarına girmediği için diploma alamamıştır. Arapça ve Farsça öğrenmek için okulunu terk eden Aristidi; Türkçe, Fransızca, Rumca ve İngilizce bildiği için Bâb-ı âlî'de tercüme bürosunda görev yapmıştı.²³ Daha sonra Avrupa'da pek çok şehre elçi olarak gönderildi. Gayrimüslimlerde kalfalık nasıl bir aile mesleği ise tercümanlık da aynı statüdeydi.

Stefanis Kalfa ve Hacı Dimitri'nin Bâb-ı âlî'nin ucu bucağı olmayan inşaatının tamamlanmasında önemli bir payı vardır.²⁴ 30 Mart 1857 tarihli bir iradede²⁵ kalfanın "Rum milleti" içinde itibar edilen biri olduğu ve o döneme kadar pek çok yapıda çalıştığı kaydedilmiştir. Devlet yapılarında emeği geçen bir çok kalfa gibi, Stefanis Kalfa'nın da rütbe-i sâniyenin birinci sınıfı ile ödüllendirilmesi uygun bulunmuştur.

7 Haziran 1843'de Babıali binasının inşaat masraflarının Stefanis Kalfa'ya ödenmesine dair bir irade bulunmaktadır.²⁶ Stefanis Kalfa'nın kâgir olarak inşa edilen Bâb-ı âlî binasının mimarı olduğu bu iradede anlaşılmaktadır. 1839'da yanmadan önce hem sadrazam konutu hem de devlet dairesi olarak işlev gören yapı, 1844'te kullanıma açıldığında Stefanis Kalfa'nın bu anlayışı bir tarafa bırakarak yeni bir anlayışla yöneticinin kamusal ve kişisel yaşamını ayırdığı görülmüştür. Bu yaklaşım Tanzimat'ın, Batı'nın bürokratik düzenini imparatorluğa yerleştirme çabalarının mimari sonuçlarından biri olarak da kabul edilebilir. Yapı kat döşemeleri dışında, kâgir oluşu sebebiyle daha önceki Bâb-ı âlî binalarından ayrılmaktadır.

²¹ Manuil İo. Gedeon, "KALFADWN ANASTASIS", *Engiklopediakon İmerologio*, İstanbul, 1935, s. 73-78, 76.

²² Manuil İo. Gedeon, "a.g.m.", s. 73-78, 77.

²³ BOA., HR.SAİD., *Dosya no:9 Gömlek no:18*.

²⁴ Manuil İo. Gedeon, "a.g.m.", s. 73-78, 77.

²⁵ BOA., İ.DH. (*İrade Dahiliye*), *Sıra no:24745*.

²⁶ BOA., İ.DH., *Sıra no:3763*.

1847 yılında Mecidiye Kışlası'nın kâgir olarak yapımı Stefanis Kalfa tarafından gerçekleştirilmiştir. 1831 yılında büyük Beyoğlu yangınında yanan ahşap İngiliz sefaretinin yerine yeni İngiliz sefaretinin inşaatını yürütmek üzere 1841 yılında İstanbul'a gelen İngiliz mimar William James Smith'in de kışla inşaatında görev aldığı bilinmektedir.²⁷ O dönemlerde, yapıyı inşa etmeyi taahhüt eden kalfalar, inşaat malzemesinin temin etme görevini de üstlenmekteydi. Uzakta olan malzemelerin getirilmesi, maliyeti arttıran nedenlerdendi. İstanbul'da taşçı dükkanlarındaki taş miktarı yetersiz olması durumunda bir devlet yapısını inşa etmeyi taahhüt eden müteahhit/kalfanın Anadolu'ya giderek taş getirtmesi de gerekmekteydi. 1847 yılında bu yapı için bir süre İzmir'de Foça civarındaki küfeki taşından faydalanılmış, sonradan, Maydos (Eceabat) yakınlarında da bu taşın bulunduğu haber alınması üzerine, orada ocak açılarak gereken taşların getirilmesi sağlanmıştır.²⁸ Mecidiye Kışlası'nın binasının yapımına önce Tıp Mektebi olarak başlanmış daha sonra kışlaya dönüştürülmüştür. Stefanis Kalfa ile yapılan mukavelede inşa edilecek mektebin inşaat şartları ve yapıda hangi malzemelerin nerede kullanılacağı uzun uzun anlatılmıştır. Mektebin duvarlarının köşeleri ve pencere sövelerinin küfeki ve başka mahallerinin fabrika tuğlası kullanılarak sağlam yapılması, boyunun zeminden yukarı 22 arşın hesabıyla inşa edilmesi, projede gösterildiği gibi, içinde yapılacak caminin kıblesinin tuğladan birer şerefeli, iki minarenin taştan yapılması ve bunların da hesaba dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Sözedilen minarelerin külahları mukavele dahilinde olarak kurşun yerine bakır kaplama ve altın yaldızlı yapılacaktır. Yapı kâgir, döşeme ve tavanları ahşaptan olacak, ancak birinci katının merdivenleri taştan yapılacaktır. Resimde (proje) gösterildiği üzere mektebin orta yerine yapılacak iki adet havuz ile saat kulesi ve zemin düzeltilmesi, su yolları masrafı götürü usulüyle mukavele edilen fiyata dahil edilmiştir. Binanın iç ve dış temel duvarlarının temelden bir arşın yukarısı küfeki taştan, merdivenlerin parmaklıklarının demirden üretilerek her zirai 450 kuruş olduğu kaydedilmiştir. Söz konusu havuzlar, saat kulesi, su yolları ve düzeltme masrafı götürü hesabıyla genel maliyetin içinde olduğundan kalfaya başka akçe verilmemesi şart koşulmaktadır. Hünkâr dairesinden başka, mektepte 300 öğrencinin kalacağı koğuşlar ve 200 hasta alacak hastane ile eczane ve ameliyata ayrılan aletin yerleştirileceği koğuşlar, ameliyathane, mutfak ve hamam gibi yapılar hastanenin içinde bulunmaktadır. Stefanis Kalfa, yapıyı diğer yapılarla kıyaslanmayacak derecede sağlam yapacaksa da, sağlamlığına ve mimari usulüne İngiliz mimarlarından İstanbul'da bulunan William Smith nezaret edecek ve Stefanis Kalfa'nın ifadesi üzerine acele edilmeyecek, özen

²⁷ Cengiz Can, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, Doktora Tezi (yayımlanmamış), YTÜ., Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 182.

²⁸ BOA., *Cevdet Maliye*, Sıra no:5908.

gösterilecek iki senede bitirilecekti. Stefanis Kalfa bu yapıyı yapmayı taahhüt etmiş, bu masrafa bağlı olarak da kendisine her ay 500 kese akçe verilmesi ve William Smith'e de 4000 kuruş maaş tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Avrupa'da tecrübe edilmiş temeller kaidesi ile yapıya başlamaya söz veren ve hiçbir maddi istekte ve bahane bulunmadan anlaşılan ücretle yapıyı yapacağına dair taahhütte bulunan Stefanis Kalfa ile kontrat yapılmıştır.²⁹

Mecidiye Kışlası (Taşkışla)

(Abdullah Frères, <http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27914/?co=ahii>)

Ancak, bir süre sonra bilinmeyen bir sebeple yapının Tıp Mektebi olarak inşasından vazgeçilerek kışlaya dönüştürülmesine karar verildiği görülmektedir. Bununla birlikte, William Smith'in hazırladığı proje üzerinden Mekteb-i Fünûn-i Tıbbiye olarak başlanan yapının 1860-61 yıllarında kışlaya dönüştürülmesi sebebiyle inşaat masrafları arttığından tekrar bir keşif yapılması

²⁹ BOA., İ.MSM., Dosya no:25, Gömlek no:666.

ve Stefanis Kalfa ile yeniden kontrat düzenlenmesine gerek duyulmuştur.³⁰ Bu konuyla ilgili yazılan mazbatadan anlaşılacağı üzere, Tıp Mektebi olarak başlanan yapının her ziraı 600 kuruşa çıkması mukavele ile kararlaştırılmışken proje tümünden değiştirilerek yeni projeye uygun yaptırılmaya başlanmıştı. Yapılan tetkiklere göre, bir kat mahalli iki kat ve iki kat yapılacak yerlerin dört kat olarak yapılması zorunluluğu, yapının her ziranın 1192,5 kuruşa çıkmasına yol açmış ve dolayısıyla da maliyeti arttırmıştır. Keşif için inşaat alanına gelen Ohannes ve Karabet kalfaların ve yapının mimarı William Smith'in görüşleri; yapının böyle bir fonksiyon değişimine uğramasında maliyetin bu denli artmasının doğal olduğu yönündedir. Bu karardan sonra ferman olmadan ve keşif defterinin dışında yapılacak masrafı kabul etmemek üzere kışlanın inşası için Stefanis Kalfa ile kontrat yapılmasına Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından karar verilmiştir.³¹

İnşaat Ortamında Cemaat İç Çatışmaları ve Cemaat Dışı Etnik Köken Çekişmeleri

Stefanis Kalfa'nın inşaat faaliyetleri içinde Beykoz Kasrı inşaatı önemli bir yer tutar. Beykoz Kasrı, kalfanın belki de en önemli ve en problemlı yapısıdır. Stefanis Kalfa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın sultana son "*bağlılık göstergesi*" olarak başlattığı ve oğlu İbrahim Paşa'nın tamamlayabildiği Beykoz Kasrı'nın projelerini hazırlamış ve inşaatına da başlamıştır. Ancak, 1850 yılında inşaatın sonlarına doğru Mısır Valisi ile olan anlaşmazlık yüzünden yapıyı yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Stefanis Kalfa, 25 Ağustos 1850 yılında kaleme aldığı arzuhalinde Beykoz Kasrı'nın projelerini hazırladığını ve inşaatın da çok ilerlediğini ifade etmektedir. Bu yapının götürü usulü inşaat yükümlülüğünü aldıktan sonra inşaat sırasında yaptığı hizmetler ve gösterdiği gayreti de öne sürerek, yapının inşaatından el çektilmesinde bazı kalfaların bilir bilmez bir anlam çıkarma peşinde olduklarından ve bu kişiler tarafından suçlu gibi görünmesinin de namusuna ve itibarına gölge düşüreceğini belirtmiştir. O ana kadar Beykoz Kasrı'na harcadığı emeğin boşa gitmemesi için kalfalık hizmetinin kendisinde kalması arzusunu da ekleyerek yazdığı arzuhaline son vermiştir.

Stefanis Kalfa'nın bu arzuhalinin üzerine Mısır Valisi'nin konuyla ilgili görüşleri kalfaya cevap niteliğindedir. Mısır Valisi yapının esas keşfindeki maliyetin fazla olduğu üzerinde durmaktadır. Bu noktadan sonra yapılacak her türlü eksiltmenin malzemenen çalınacağı düşüncesinden yola çıkılarak yapının sağlam yapılamayacağı kaygısı taşınmaktadır. Stefanis Kalfa da böyle bir durumun olmasını namusuna ve itibarına yediremeyeceğini bildirmiş-

³⁰ BOA., A.AMD., Dosya no:94, Gömlek no:44.

³¹ BOA., İ.MVL., Dosya no:157, Gömlek no:4519.

tir. Ayrıca, Stefanis Kalfa herhangi bir maaş talebi olmaksızın sadece yapının projesine uygun olarak yapılması için kontrolörlük görevini talep etmektedir. Stefanis Kalfa'nın emeğinin boşa gitmemesi istenerek yapı kime ihale edilirse edilsin sağlamlığına dikkat edilmesi Mısır Valisi'nin istekleri arasındadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir devlet yapısının inşaatının bir kalfadan alınarak başka bir kalfaya ihale edilmesi kalfalar açısından onur kırıcı bir durum yaratabilmekteydi. Kendisine verilen inşaat işinde başarılı olamamış kabul edilerek başka etnik kökenli kalfalar ya da kendi cemaatinin içindekiler tarafından kolaylıkla hakkında dedikodu üretilerek cemaat veya meslek grubunun içinde statüsünün düşürülmesi mümkün olmaktaydı. Diğer taraftan, Beykoz Kasrı'nın inşaatının ilerlediği bir dönemde ilk keşiften daha düşük bir maliyetle yapının bitirilmesinin istenmesi Mısır Valisi'nin ciddi bir mali sıkıntı içine düştüğünü göstermektedir. Genellikle, bir ihale sonucunda müteahhite verilen inşa yetkisi, devlet adına çalışan kalfaların bu yapı için önceden belirlediği keşif bedelinden sonra gerçekleşmektedir. İnşaatın ilerlediği bir dönemde ilk keşif değerine itiraz edilmesi yersiz bir bahane ve yaşanan mali sorunların belirtisi gibi gözüktür. Nitekim, Sadaret tarafından hazırlanmış bir evrakta Beykoz Kasrı'nda istihdam edilen Stefanis Kalfa'nın sebepsiz yere işten çıkarılmasının doğru olmadığı ve tekrar işe alınması belirtilmektedir.³²

Ancak, Stefanis Kalfa'nın işe alınması için harcanan çabalar boşa gitmiştir. 1849 yılında Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa'nın yazdığı bir mektup Osmanlı Devleti'nden Mısır'a gönderilen Ermeni cemaatinden Kirkor Balyan'ın kızı Sofya'nın oğullarından biri olan Artin Serveryan Kalfa'nın, Beykoz Kasrı'nın ihalesini alarak İstanbul'a dönmek için yola çıktığı haberini vermektedir.³³ 19 gün için Mısır'a gönderilen Artin Kalfa'nın Mısır'da kolera hastalığının başgöstermesi üzerine Mısır Valisi ile görüşmesi uzamış ve dönüşü iki-üç ayı bulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da kendisine verilen inşaat işlerinden Topkapı Sarayı'nda bulunan Hırka-i Saadet dairesi ve Ortaköy Cami'nin inşa görevi aksamaya uğramıştır. Padişah iradesi ve sadrazam kararıyla bu yapıların inşaatının tekrar uzamaması için Artin Kalfa'dan alınan görev Stefanis Kalfa'ya devredilmiştir. Devredilme sebeplerinden biri de, Artin Kalfa'nın ihmalkârlık göstermesi ve inşaat maliyetinin istenenler doğrultusunda gerçekleşmemesidir. Stefanis Kalfa ile yapılan mukavelede bu konuların çözümlendiği ve devr yapılırken Artin Kalfa'nın da namus ve itibarına zarar gelmemesi için titizlendiği anlaşılmaktadır.³⁴ Devlet yapılarının inşaatlarının tek bir kalfa ya da mimarın kontrolünde tutulması mümkün gözükmez. İstanbul'da devlet yapılarının inşaat ve tamirlerinin sekteye uğramaması

³² BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:11, Gömlek no:21.

³³ BOA., A.MKT.UM., Dosya no:32, Gömlek no:3.

³⁴ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:15, Gömlek no:50.

için devlet kalabalık kalfa grubu ile çalışmak zorundaydı. Dolayısıyla, imparatorluğun geniş sınırları düşünüldüğünde çoğunlukla eyaletlerden gelen özel ricalar veya devletin özel önem verdiği yapılar için İstanbul'dan mimar gönderilmektedir. Söz gelimi, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın yanan camisini tamir etmek için şehremaneti mimarlarından Petraki Meymaridis gönderilmişti.³⁵ Devlet işlerinde görevlendirilen kalfaların işverenden ya da kendilerinden kaynaklanan sebeplerden görevden uzaklaştırılmaları da farklı etnik kökenden kalfaların çeşitli yorumlar yapmalarına yolaçmaktaydı. Farklı etnik kökendeki kalfalar birbirleriyle rekabete girdikleri gibi, aynı cemaatin üyesi olan kalfaların da içlerinden daha üst statüye yükselen kalfaları kolaylıkla kabul etmedikleri görülmektedir. Ünlü saray mimarı Krikor Balyan'ın damadı mimar Ohannes Serveryan'ı kendisinin de dahil olduğu Ermeni cemaatinden kıskanan bazı Ermeni ileri gelenleri olmuştur. Diğer taraftan, Ohannes Serveryan'ın oğlu Artin Serveryan'ın hassa mimarı olarak yıldızının parlamadığı bir dönemde, dayısı Garabet Balyan tarafından mesleki alandaki ilerlemesine engel olunmuştur.³⁶

Farklı cemaatlerdeki kalfalar arasındaki gerilimi ise Ermenice Hayastan (Ermenistan) Gazetesi'nin 1846 yılının 153. sayısında çıkan bir haber oldukça iyi yansıtır.³⁷ Hırka-i Saadet Dairesi ve Ortaköy Cami'nin yapım görevinin Artin Serveryan'a verilmesini gazete şöyle yorumlamıştır: “Sultan Hırka-i Saadet Daireleri ile Ortaköy Cami'nin yapım görevini Harutyun (Artin) Serveryan'a vermiştir. Aynı zamanda Mısır Hıdivi Boğaziçi'nin Anadolu kıyısının yukarı kısmında büyük masraflı bir binanın inşaatına başlamış, bu görevi de bir Rum Usta'ya vermiştir. Fakat bina emininin Rum Kalfa ile arası açıldığından görevin Serveryan'a verilmesini ister. O da, bunu kabul ederek ve daha büyük bir proje hazırlayarak hıdivin onayına sunmak için Kahire'ye gider. Ancak, hıdiv orada bulunmadığı için üç ayda geri dönebilir. Habere göre, kendisinin dışarıda olmasından yararlanan Rum Kalfa padişaha jurnal vererek, Serveryan'ın suistimal yaparak işleri yüzüstü bırakıp kaçtığına sultanı ikna eder. Daha sonra da bütün miri binaların yapım işi bu Rum Kalfa'ya verilir (...)” Ermeni kaynaklarında belirtilmemesine rağmen arşiv belgelerinin gösterdiğine göre, Artin Kalfa Beykoz Kasrı'nın ihale edilmesinden yaklaşık bir sene sonra bu yapının inşasının Stefanis Kalfa nezaretinde kalmasının ve kendisinin de onun yanında çalışmaya devam etme isteğinin sadaret aracılığıyla Mısır Hıdivine bildirilmesine razı olmuştur.³⁸ Artin Kalfa'nın bu işten geri çekilme çabaları maddi durumunun bozulması ve inşaatın müteahhitliğini daha fazla sürdüremeyeceğinin işaretleri olarak değerlendirilebilir. 1864 tarihli bir belge Artin Kalfa'nın borçlarının çok olması sebebiyle iflas ettiğini,

³⁵ A.MKT.MHM., Dosya no:413, Gömlek no:75.

³⁶ Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 138.

³⁷ Kevork Pamukciyan, *a.g.e.*, İstanbul 2003, s. 143.

³⁸ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:25, Gömlek no:7.

önce tersanede kürek cezasına çarptırıldığını daha sonra da bu cezanın ağır olduğu düşünülerek hapis cezasına çevrildiğini yazmaktadır.³⁹

Ortak Faaliyetler, Devletle Çatışmalar ve Kalfaların İş Yapabilme Fırsatlarını Yakalayabilme Çabaları

Genelde imparatorlukta devlet yapılarının inşa edilmesi farklı etnik kökenden kişilerin ortak çalışmaları sonucunda gerçekleşmekteydi. Stefanis Kalfa, Ortaköy (Büyük Mecidiye) Camisi'nin inşasını Artin Kalfa'dan devraldıktan sonra Dolmabahçe Camisi ile birlikte inşa etmiştir. Ancak bu inşaatları tek başına gerçekleştirmemiştir. Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılan Ortaköy Cami ve Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan Dolmabahçe Cami için Karabet ve Stefanis kalfalara ödemedede bulunulması ve her ikisinin de inşaat hesabının aynı zamanda kapatılması, onların Ortaköy ve Dolmabahçe Camileri için birlikte çalıştıklarını gösterir.⁴⁰

Bu ortak çalışmaların sonucunda çeşitli etnik kökenlere sahip kişilerin etnik farklılıklarından doğan problemlerini mimarlık alanına yansıtmaları sözkonusu olabilmekteydi. Bahsi geçen Beykoz Kasrı'nın yapımında olduğu gibi Ermeni Artin Kalfa ile Rum Stefanis Kalfa'nın arasında gerçekte bilinmeyen ancak Hayastan (Ermenistan) Gazetesi'nde haberi yazan kişi tarafından hissettirilen gerilim Stefanis Kalfa ötekileştirilerek anlatılmaktadır. Haberi yazan kişiye göre, Stefanis Kalfa hem Artin Kalfa'nın iş kaybına sebep olmuş -aslında Artin Kalfa Beykoz Kasrı gibi büyük bir yapının inşasını üstlenmiştir- hem de o olaydan sonra bütün yapıları yapma hakkı Stefanis Kalfa'ya verilmiştir. Oysa, Stefanis Kalfa da en az diğer kalfalar kadar hatalı inşaat işleri yaptığında uyarılmış ve parayla cezalandırılmıştır. Söz gelimi, 1850 yılında Aksaray Abdullah Ağa Cami'nin tamiri 20.160 kuruş masrafla gerçekleştirilmesi gerekirken cami imamının ilk keşif haricinde bazı mekanları Stefanis Kalfa'ya tamir ettirmesi sebebiyle 9.450 kuruş fazladan harcanmış ve bu durum ebniye meclisindeki kalfalar tarafından da onaylanmıştır. Meclis-i Vâlâ'da⁴¹ alınan karara göre, fazladan çıkan bu masrafın Stefanis Kalfa tarafından karşılanmasına karar vermiştir. Sonuç olarak, devlet tarafından Stefanis Kalfa vasıtasıyla tüm kalfalara, tamir ya da inşa edilen yapıların maliyetlerinin ilk keşif maliyetini geçmemesi, eğer geçmesi söz konusu olursa da izin alınması gerektiği konusunda uyarı yapılmıştır.⁴² Ancak bu durum

³⁹ BOA., İ.MVL., Dosya no:511, Gömlek no:23047.

⁴⁰ Mustafa Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su, İstanbul 1998, s. 327.

⁴¹ Meclis-i Vâlâ: Islahat hareketlerinin gerektirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle ilgilenmek, gerek görülen devlet işlerinde oy vermek üzere 1837 yılında oluşturulan meclis.

⁴² BOA., İ.MVL., Sıra no:6005.

inşaatlarda o kadar sık karşılaşılan bir sorundur ki, bununla ilgili çok sayıda belge düzenlenmiştir. İnşaat ihalelerini düzenleyen bir kanun yoktu ve tek yapılan 1877 yılında oluşturulan ve her soruna cevap veremeyen bir nizamnameydi. İmparatorluğun sonlarına doğru da bu nizamnameye zeyledilen maddelerle eksiklik giderilememiş özellikle ihale kurallarına uyulmaması durumunda gerçekleşecek cezalar, müteahhitlerin hakları ya da uymaları gereken kurallar konusunda her şahsa göre değişkenlik gösteren kararlar alınmıştı. Söz gelimi bir belgede, 1853 yılında Odunkapısı (Hatapkapısı) mevkinde olduğu ifade edilen Ahi Çelebi Cami'nin tamirini yapan Kıryako Kalfa'nın keşif bedelinden fazla para talep etmesi üzerine; paranın verilmesine, kalfanın da devlet yapıları ve vakıfların inşaatlarında çalıştırılmamasına karar verilmiştir.⁴³

Diğer taraftan, yapı üretimi ile ilgili finansal hizmetlerin eksikliği, hukuksal problemlere rağmen, Türk-müslüman grubun bu alana pek rağbet göstermemesi sebebiyle gayrimüslimler 19. yüzyılın ortalarında imparatorlukta önemli bir yer edinerek kalfalık müteahhitlik hizmetleriyle etnik kökenlerini özdeşleştirmişler ve sermaye sahibi olma konusunda başarı göstermişlerdi. Bu kadar hızlı bir şekilde inşaat alanında nasıl yer sahibi oldukları sorusu Ağayekyan'ın anlattığı bazı bilgilerle cevap bulabilmektedir.⁴⁴ En azından konuyu ciddiye aldıkları ve para kazanabilecekleri bu işi en iyi biçimde öğrenmeye çalıştıkları ortaya çıkmaktadır.

Son dönem Osmanlı'nın ünlü saray mimarlarından Kirkor Balyan'ın damadı Ohannes Serveryan'ın bu konuyla ilgili bazı önemli girişimleri bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerde mimarlık/kalfalık nesilden nesile geçen bir aile mirası gibiydi. 19. yüzyılın ortalarında Ermeni azınlık da kalfalık yapmaktaydı. Ancak, mesleklerinde ilerleme kaydetmediklerini düşünmekteydiler. Serveryan, bu nedenle İtalya'dan özel olarak mimar getirterek evinde oğullarıyla birlikte, pek çok Ermeni gencine de desinatörlük öğretmiştir. Buradan ünlü Ermeni ustaların yetişmesine önayak olmuştur. Bununla beraber devlete ait yapıların inşaatlarında nüfuzu sayesinde, yabancı ustalar yanında Ermeni gençlerini çalıştırarak, başka kişilerin yetişmesine de olanak sağlamıştır.

Kalfaların devlete iş yapabilmeleri padişah çevresinden bazı kişilerin tavsiyeleriyle gerçekleşebilirdi. İyi referanslara sahip bu kişiler padişahla da tanıştırlarak sarayın inşaat işlerini yapabilmeyen yollarını bulmaktaydılar. Kirkor Balyan'ın damadı Hovhannes Serveryan'ın oğullarından biri olan Artin Serveryan'ın saray kalfası olması bu yolla gerçekleşmiştir. 1849 yılından itibaren mimarlık yapan Artin'e babası kereste mağazası açmıştı. Tersanenin de kereste ihtiyacını karşılayan Artin, Sultan Mahmut'un büyük damadı olan Bahriye Nazırı Halil Rıfat ile tanışmıştır. Bir köşk inşa ettirmek isteyen Halil Rıfat bu işi onun

⁴³ BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:65, Gömlek no: 14.

⁴⁴ Kevork Pamukçyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 138.

nezaretine bırakmıştı. Serveryan bu yapıyı ve birkaç ufak tefek yapıyı da başarı ile sonuçlandırınca; Rıfat Paşa padişahı ikna ederek, “Ebniye-i Miriye Kalfası” adı altında Artin’e yeni bir görev verilmiş ve nişanla da taltif edilmişti.⁴⁵

Mosquée d'Ortaköy

Ortaköy Cami

(Abdullah Frères, <http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28651/?co=ahii>)

Etnik gruplara ait yayın organlarında diğer etnik gruptan kişilerin kolaylıkla “ötekileştirildikleri” gözlemlenebilir. Rum kaynaklarında 19. yüzyıldaki kalfaların çalışmalarını anlatan Gedeon, “Kalfaların Yükselişi” başlıklı yazısında, Abdülaziz dönemi mimarı olan Serkiz Balyan’ın “kötü huylu” olduğunu yazar.⁴⁶ İnşaat işlerinde faaliyet gösteren her etnik grubun kendi içlerinde de problemleri bulunmaktadır. İç çekişmeler bir tarafa bırakıldığında, etnik gruplar dışı karşı kendi cemaatlerindeki kişiler için yararlı olmuşlardır. Söz

⁴⁵ Kevork Pamukçyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 142.

⁴⁶ Manuil İo. Gedeon, “a.g.m.”, s. 73-78.

gelimi, Kazaz Artin'i Darphane sarraflığına mimar Kirkor Balyan'ın getirdiği bilinmektedir.⁴⁷ Bir Ermeni'nin kendi cemaatinden bir başka Ermeni'ye referans verdiği, yardımcı olduğu dolayısıyla da diğer etnik kökenden kişilerin tercih edilmedikleri ya da önceliğin onlara verilmediği söylenebilir.

Söz gelimi, Mülkiye Mektebi'nin maliye hocası Ermeni Michel Portakal Paşa, Fransızca ve İngilizce'yi iyi konuşan Batılı bir profesör gibiydi. Sosyal ilişkileri başarılı olmayan Portakal Paşa'ya, Abdülhamit tarafından Hazine emanet edilmişti. Saray ricalinin de Hazine'nin başarılı bir biçimde yönetilmesiyle dikkatini çeken Portakal Paşa, Abdülhamit nezdinde hayatının sonuna kadar itibar ve haysiyetini devam ettirmiştir.⁴⁸ Michel Portakal Paşa hazinede görev yaptığı dönemde, Akaretler sıra evlerinin tamiri için Gaytano Kalfa tarafından belirlenen keşif bedelini fazla bularak, işin Ermeni Mihran Kalfa'ya bırakılmasını önermiştir. Portakal Paşa'nın, belirlenen keşif bedelinden 300 Lira düşük fiyatla üç senede tamiri tamamlamaya istekli olan, Hazine tarafından iyi hizmetleri ve marifeti görülen Mihran Kalfa'dan övgüyle söz etmesi; işin kalfa tarafından yapılmasına zemin hazırlamaktadır.⁴⁹

Sonsöz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl sonlarında cemaatler ve cemaatlerin içindeki mezhep ayrımları eski dönemlere göre daha keskinleşmişti. Tanzimat'ın ilanından sonra, gayrimüslimlerle müslümanların eşit haklara sahip olmaları ve tüm etnik kökenderinin Osmanlı vatandaşlığı potasında tutulma çabaları cemaatlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde harç vazifesini görmedi. Ancak, cemaat içi gerilimler de çok belirgin hale getirilmemeliydi. Koşullar, çekişmelerin su yüzüne çıkarılmadan üstü örtülü geçirilmesini gerektirmekteydi. Yaklaşık olarak İkinci Meşrutiyet dönemine kadar mimarlık ve inşaat alanına Müslüman-Türk grup girmemiştir. Dolayısıyla, Ermeni, Rum ve Levantenlerin oluşturduğu inşaat ortamı, yurt dışından gelen mimarlar hariç tutulduğunda etnik köken mücadelelerinin zaman zaman rekabete dönüştürülmesine sebep olmuşsa da uzlaşma ortamının sağlandığı ve gayrimüslim kalfaların inşaat alanında artan statülerine sahne olmuştur.

Kaynaklar

Ağır, Aygül, "Simeon Kalfa", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1994.
Altınay, A. Refik, *Eski İstanbul*, Ed. Fahri Aral, İstanbul, 1998.

⁴⁷ Ekrem Reşat Koçu, "Artin Ağa (Kazaz)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.: 2, İstanbul 1966, s. 1071.

⁴⁸ Süleyman Kani İrtəm, *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1999, s. 173-174.

⁴⁹ BOA., YMTV., *Dosya no:47, Gömlek no: 111.*

- Arel, Ayda, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir, 1982.
- Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. 1, Ankara, 1972.
- Can, Cengiz, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, Doktora Tezi (YTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü), İstanbul, 1993.
- Cezar, Mustafa, XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su, İstanbul, 1998.
- Faroqhi, S., "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul, 2004.
- Gedeon, Manuil İö., 'KALFADWN ANASTASIS', *Engiklopediakon İmerologio*, İstanbul, 1935.
- İrtem, Süleyman Kani, *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Journaler*, İstanbul, 1999.
- Koçu, Ekrem Reşat, "Artin Ağa (Kazaz)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1966.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul, 2003.
- Pamukciyan, Kevork, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul, 2003.
- Quataert, Donald, "19 Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul, 2004.
- Timur, Tamer, *Siyasal İktidar Aydın Tarih: Süriüden Ayrılanlar*, Ankara, 2000.
- Uluçay, M.Ç., *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

- A.AMD., *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı*
- A.MKT.MHM., *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*
- A.MKT.MVL., *Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Yazışmalarına Ait Belgeler*
- A.MKT.NZD., *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler*
- A.MKT.UM., *Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler*
- Cevdet Askeriye*
- Cevdet Belediye*
- Cevdet Dahiliye*
- Cevdet Evkaf*
- Cevdet Maliye*
- C.S., *Cevdet Saray*
- HR.SAİD., *Hariciye Defterler*
- İ.DH., *İrade Dahiliye*
- İ.MSM., *İrade Mesail-i Mühimme*
- İ.MVL., *İrade Meclis-i Vala*
- YMTV., *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*